

Amit a klasszikus szabadságetikák nem láthattak előre

Az online tömegkommunikáció és a beszédaktusok logikája

DEMETER MÁRTON*

1. A klasszikus szabadságetikák koncepciói a szólásszabadságról

A klasszikus szabadságetikák több könyvtárait kitevő irodalmából azért éppen Spinozára esett a választásom, mert a véleményszabadság körét véleményem szerint nem pusztán morális, de episztemikus és pragmatikus (politikai) szempontból is ő dolgozta ki a legteljesebben. A szélesebb közönség számára talán ismertebb Locke műve a vallási türelemről¹ (mely egyébként 5 változatban is fennmaradt, és a szakirodalomban nincs teljes konszenzus arról, hogy ezek eredetileg is különböző levelek voltak-e), azonban Spinoza könyve² a vallási és ideológiai eszmék hirdetésének szabadsága mellett teljes szólás és véleményszabadságot hirdet, ennek okán a Locke-féle irányzatnál jóval modernebbnek tekinthető, és jóval kevésbé specifikus. Mint ismeretes, Spinoza ezen előtanulmánya az Etika³ bevezetéséhez volt szükséges, ihletői között pedig elsősorban Maimonidészt és Thomas Hobbest találjuk⁴, előbbi inkább a valláshoz, utóbbi a politikai filozófiához és a pszichológiához való viszonyát jellemezte.

A mű címe *Tractatus Teologico-Politicus*: politikai filozófiaí értekezés. A cím ismerős lehet a huszadik századból, Wittgenstein innen kölcsönözte a címet híres *Tractatus Logico-Philosophicus*ához.⁵ Nagyon érdekes kérdés lehet, hogy miért. A német *Logisch-Philosophische Abhandlung* nem utalt Spinoza művére; mint ismeretes, ezt a címet – *Tractatus Logico-Philosophicus* –, ha hihetünk Ramsey életrajzírójának, Moore javasolta.⁶ Az akkor még csak 18 éves Ramsey élénken érdeklődött a mű iránt, így Ogden őt javasolta fordítónak. Wittgenstein ezt elfogadta a Moore által javasolt címmel együtt, bár voltak kétségeik – Moore-nak is –, hogy a mű egyáltalán lefordítható-e németről; a kétnyelvű verzió mindenesetre ezen a címen jelent meg 1922-ben. A fordítás elnyerte Wittgenstein tetszését, ha hihetünk annak a Ramsey-

* Egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, demeter.marton@kre.hu

¹ John LOCKE: *Levél a vallási türelemről*. Ford. HALASY-NAGY József. Budapest, Akadémiai, 1982.

² Benedictus DE SPINOZA: *Teológiai-politikai tanulmány*. Ford. SZEMERE Samu. Budapest, Akadémiai, 1978.

³ Benedictus DE SPINOZA: *Etika*. Ford. BOROS Gábor, SZEMERE Samu. Budapest, Osiris, 2001.

⁴ MAIMONIDÉSZ: *A tévelygők útmutatója*. Ford. KLEIN Mór. Budapest, Logos 2000, 1997., illetve Thomas HOBBS: *Leviatán*. Ford. VÁMOSI Pál. Budapest, Magyar Helikon, 1970.

⁵ Ludwig WITTGENSTEIN: *Logikai-filozófiai értekezés*. Ford. MÁRKUS György. Budapest, Atlantisz, 2004.

⁶ Nils-Eric SAHLIN: *The Philosophy of F. P. Ramsey*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

nak szóló levélnek, melyet Wittgenstein 1923-ban diktált. Ebben meghívja magához, és a kezdő angol sorok után német nyelvre vált, mondván hogy Ramsey-nak aki oly kitűnően fordította a *Tractatus*t, ez nem okozhat gondot.

Érdekes, hogy a címválasztásról nem emlékezik meg az általam tanulmányozott, a *Tractatus*-ról szóló professzionális irodalomból senki sem, egyedül Ramsey életrajzírója utal rá.⁷ Pedig tudjuk, hogy Wittgenstein egészen 1933-ig folyamatosan javígtatta a szöveget, és általában is nagyon precíz szövegkritikus volt nemcsak saját magával szemben, de a fordítások terén is. Ekképpen teljességgel kizárt, hogy „mindegy” volt neki az angol cím. A szakirodalmi hivatkozások hiányában azonban csak tippelni tudunk arra vonatkozóan, hogy vajon miért adózott Wittgenstein a címválasztással Spinoza művének. Véleményem szerint a demarkációs problémák koncipiálása és a kimondhatóság kritériumai azok a momentumok, ahol a két mű kapcsolódik: egyfelől, míg Wittgenstein a filozófiai kérdések belső demarkációját, addig Spinoza a filozófiai és teológiai kérdések demarkációját valósította meg művében. Másfelől Wittgenstein a kimondhatatlant a világosan ki nem mondhatóval, bizonyos értelemben az értelmetlennel azonosította, bár ennek nem tulajdonított a pozitivisták által hozzárendelt negatív értéket. Azt azonban hangsúlyozta, hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Ezzel szemben Spinoza műve a vélemények szabad kimondhatóságáról értekezik, legyenek bár ezek a vélemények értelmesekek vagy értelmetlenek.

Ami mármost Spinoza művét illeti a témánk szempontjából legérdekesebb szakasz minden bizonnyal a XX. fejezet, melynek címe *Annak kimutatása, hogy szabad államban mindenki azt gondolhatja, amit akar, és kimondhatja azt, amit gondol*. Spinoza itt világosan leszögezi, hogy „természeti jogát, vagyis azt a képességet, hogy a lélek szabadon okoskodjék és bármiről ítélkezzék, senki nem ruházhatja át másra s erre nem is kényszeríthető”⁸

Ez hasonlít Locke állításához, mely szerint senkinek nem lehet megparancsolni, mit gondoljon, sőt a gondolkodás feletti uralom még önkéntesen sem adható át. A természetes jog fogalma Spinoza szerint egybeesik a hatalom fogalmával: mindenkinek ahhoz van természetes joga, amire hatalma van (vö. Hobbes *Leviatán*). A természet Spinoza szerint nem követhet el jogtalanságot: például a nagyobb hal megeszi a kisebbet: ez természetes jog, mivel ez a nagyobb halnak hatalmában áll. *Mások felett gondolati kényszert alkalmazni azonban senkinek nem áll hatalmában, ezért ehhez joga sem lehet*. A természet hatalma így magának Istennek a hatalma (XVII. fejezet). Így „önkényuralomnak mondjuk tehát, ha a hatalom uralmát ki akarja terjeszteni a lelkekre is, s a hatalom jogbitorlást követ el, ha elő akarja írni, ki-ki mit fogadjon el igaznak s mit vessen el, mint hamisat, s hogy milyen nézeteket valljon”⁹

⁷ Az általam tanulmányozott kötetek a következők: Alfred NORDMANN: *Wittgenstein's Tractatus. An Introduction*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005.; Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE: *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*. New York, Harper&Row, 1959.; Irving Marmer COPI – Randal W. BEARD (szerk.): *Essays on Wittgenstein's Tractatus*. New York, Macmillan, 1966.; Matthew B. OSTROW: *Wittgenstein's Tractatus. A Dialectical Interpretation*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.; Marie MCGINN: *Elucidating the Tractatus*. Oxford, Oxford University Press, 2006; illetve Michael MORRIS: *Routledge Philosophy Guidebook to Wittgenstein and the Tractatus*. London, Routledge, 2008.

⁸ SPINOZA i. m. (2. lj.) 291.

⁹ Uo.

A befolyásolás lehetőségét természetesen Spinoza is elismeri, vagyis azt, hogy közvetve befolyásoljuk egymás gondolatait; ám mégis kitart amellett, hogy közvetlenül mindenkinek megvan a maga egyéni felfogása (még ha ezt az egyéni felfogást befolyásolták is mások): „Az államban mindig csak szerencsétlen kimenetelű lehet az a kísérlet, amely az embereket, noha különböző és ellentétes nézetűek, arra akarja szorítani, hogy a hatalom véleménye szerint beszéljenek; mert, hogy a köznépről ne is szóljak, még a legokosabbak sem tudnak hallgatni.”¹⁰

A szólásszabadságot így kapcsolja össze logikailag a véleményszabadsággal, noha ez utóbbi ismeretelméleti szempontból egyébként tudvalevően ellenőrizhetetlen is, hiszen csak a kimondott vagy leírt véleményt lehet megismerni. Kisvártatva hozzáteszi, hogy „közös hibája az embereknek, hogy szándékaikat közlik másokkal, noha hallgatniuk kellene [...] Az az uralom lesz tehát a legerőszakosabb, amely mindenkitől megtagadja azt a szabadságot, hogy azt mondja és tanítsa, amit gondol, s viszont az lesz a mérsékelt, amely mindenkinek megadja ezt a szabadságot.”¹¹

A logikai lánc harmadik pontján megjelenik a tanítás szabadsága is, a vélemény és a vélemény hangoztatásának következményeképp. Spinozának a szólásszabadság kapcsán két további érve is ismeretes, noha ezeket részben Locke-nál is megtalálhatjuk. Egyrészt rámutat, hogy ha még elérhető is, hogy az emberek a hatóság szájíze szerint beszéljenek, gondolataikkal ez már nem tehető meg. Így korlátozás esetén tele lesz az állam hízelgőkkel és képmutatókkal, ami a legnagyobb utálatosság. Másfelől felismeri, hogy az emberek gyűlölik, ha azokat a dolgokat, melyeket igaznak tartanak, hamisnak mondják, és az általuk szeretett dolgokat utálatosságnak. Ennek következménye a törvények és az állam gyűlölete lesz, az emberek pedig korlátozás esetén lázadásokat fognak szítani. Spinoza szerint tehát a szólásszabadság korlátozása a fenti okoknál fogva aláássa a becsület, az őszinteség és a hűség erényeit, és végső soron etikailag aláássa az államot.¹²

Figyelemre méltó, hogy Spinoza mennyire az individuum oldaláról közelíti meg a kérdést még akkor is, amikor az állam érdekéről beszél. Nem minden szerző látja azonban úgy, hogy a szólásszabadság egyéni érdek lenne. Owen M. Fiss például a szólásszabadság libertariánus és demokratikus verzióját különbözteti meg. A libertariánus nézet szerint a szólásszabadság az egyén joga, az egyéni önkifejezést védi és védelmezi; az elmélet szerint ez hasonlatos a vallásszabadsághoz, amely szintén az egyén joga. Ez az elmélet azonban – mutat rá a szerző – nem tudja megmagyarázni, hogy a beszélők érdekei miért lennének fontosabbak, mint azoké, akikről beszélnek, illetve miért lenne előrébb való a hallgatók érdekeinél. Érdeklődés esetében ez az elmélet nem tudja megmondani, hogy miért épp a beszélő élvezné a prioritást. Az individualisztikus értelmezés hasonlóképp nem tudja megmagyarázni azt sem, hogy miért terjed ki a szólásszabadság intézményekre és szervezetekre is. Épp ezért Fiss szerint az Első Alkotmánykiegészítés és maga az alkotmány is elsősorban a kollektív önmeghatározásokat, és nem az egyéni önkifejezést védi.¹³

¹⁰ Uo., 292.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Owen M. FISS: *The Irony of Free Speech*. Cambridge, London, Harvard University Press, 1996.

Spinozát egyébként más szerző is említi a szólás és véleményszabadsággal kapcsolatban. Érdekes, hogy bár Schauer említi Spinoza Értekezését, ebből a munkából mégis csak a demokrácia-érvre koncentrálnak, és nem említi azt a tényt, hogy Spinoza számára a szólásszabadság védelmében az a legfőbb érv, hogy szerinte a beszéd ártalmatlan; Schauer azonban – helyesen – rámutat, hogy ez nincs így, mivel a beszéd – szemben számos alapvető emberi joggal – nem önmagára, hanem elsősorban másokra irányul, hatásait tekintve pedig más, közvetlen aktusokkal egyenértékű lehet.

„Szemben sok más igényelt személyes szabadsággal – mint például a droghasználat, a homoszexualitás, a szerencsejáték vagy a bukósícsák nélküli motorozás – a beszéd nyilvánvalóan nem a cselekvő saját személyére vonatkozó aktus. Általában azzal a kifejezett céllal beszélünk, hogy informáljunk vagy befolyásoljunk másokat, gyakran pedig azért, hogy cselekvésre készítsük őket. A beszéd gyakran produkálhat és produkál is jó dolgokat, ám ugyanilyen gyakran okozhat sérelmet is. A beszédet sokszor nem azért részesítik védelemben, mert ártalmatlan, hanem annak ellenére, hogy kárt okoz.”¹⁴

2. Amit Spinoza nem láthatott előre

A tömegkommunikáció megjelenésével az emberek véleménye, gondolkodása sokkal nagyobb mértékben kontrollálható, mint amire ő gondolhatott. A beszédaktus-elmélet ugyanakkor felhívta rá a figyelmet, hogy a beszéd és a cselekvés nem könnyen választható el egymástól, sőt valójában a megnyilatkozások bizonyos típusai maguk is tettek. Ami a tömegkommunikációt illeti: a napirend-meghatározás elmélete szerint a média képes arra, hogy az emberek gondolkodásának tartalmát meghatározza, elhelyezze azokat a témákat, melyekről a közönség gondolkodik, tájékozódik és eszmét cserél. A radikálisabb elméletek szerint nemcsak a tartalmat, de adott esetben magát az értékelést is a média alakítja ki, tehát nemcsak azt mondja meg, hogy miről gondolkodjanak a felhasználók – mint a klasszikus napirend-elmélet állította –, hanem azt is, hogy mit gondoljanak az adott témáról. A morális pánik elmélete emellett azt is megmutatja, hogy bizonyos témák esetében a média egyfajta prekonceptió-katalizátor funkciót tölt be, a figyelmet és a beállítódást bizonyos témák iránt nagymértékben befolyásolja, legtöbb esetben negatívan. Ez a két folyamat, a napirend-elmélet és a morális pánik elmélete által leírt folyamatok egymást kölcsönösen erősítik, valódi társadalmi hatásokat generálva, valamint – egyes témák esetében – feltöltik az előzetesen gerjesztett információs vákuumot is.¹⁵

Ami a beszédaktus-elméletet illeti, elsősorban Austin *Words and Deeds*, illetve *How to do Things with Words* című művére kívánok referálni, melyeknek már a címe is rendkívül beszédes, és rámutat arra, hogy a szavak használata bizony maga is a viselkedés és a cselekvés egy formája.

¹⁴ Frederick SCHAUER: *A demokrácia és a szólásszabadság határai*. Szerk. KOLTAY András. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 5.

¹⁵ Tipikusan ilyen folyamatokat látunk a menekült-kérdésben, hiszen ma már a lakosság nagy része rendelkezik valamilyen határozott véleménnyel az iszlámról, az arabokról vagy épp a sariáról annak ellenére, hogy egy éve még semmiféle tudáskészlet nem állt rendelkezésére ezekről a fogalmakról.

A beszédaktusok főbb jellemzője, hogy nem írnak le semmit, nincs deskriptív tartalmuk, vagy nem pusztán deskripciók; nem lehetnek igazak vagy hamisak, illetve az, hogy a mondat kijelentése egy aktus, vagy annak a része. Később Searle – például *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts* című művében – tételesen is felsorolja a beszédaktusok jellemzőit:

1. A beszédaktus célja
 - hogy rávegye valamire a hallgatót (kérés)
 - hogy leírjon, reprezentáljon valamit (bemutató)
 - hogy rábírtja valamire a beszélő (ígéret)
2. a szavak és a világ közötti korrespondencia iránya
 - a beszéd propozicionális tartalmát a világhoz akarja igazítani (leírások)
 - a világot a beszéd propozicionális tartalmához akarja igazítani (ígéret, követelések)
3. a kifejezett pszichológiai állapot
 - ígéret, fenyegetés, parancs
4. a kijelentés ereje (*force or strength*)
 - gyűlöletbeszéd, vicc, vélemény, propaganda
5. a beszélő és a hallgató (társadalmi) pozíciója
 - tanár a diáknak vagy fordítva; apa a fiának vagy fordítva; kormánykommunikáció a polgárok felé vagy fordítva
6. performatív stílus
 - tudományos, agresszív, atyáskodó, intim

A beszédaktus-elméletet *Speaking Back* című munkájában Katharine Gelber kísérelte meg alkalmazni a szólásszabadsággal összefüggésben. A szóban forgó mű „Speech as conduct” (Beszéd mint viselkedés) című fejezetében Austin beszédaktus-elméletére, valamint Jürgen Habermas kommunikatív aktusokkal kapcsolatos elméletére alapozva amellet érvel, hogy a szólás ugyancsak cselekvésnek minősül, ezért cseppet sem ártalmatlan. A szerző emellet bevezeti a gyűlöletbeszéd-aktus (*hate-speech-acts*) jelenségét is, utalva a beszédaktusok elméletével való összevethetőségre.¹⁶

Láthatjuk tehát, hogy nem könnyű a szólás és a cselekvés közti különbség megvonása. Nézzük meg, hogy a jog milyen próbálkozásokkal él e tekintetben. Török Bernát szerint a szólásszabadság először is nem a „szólást” mint olyat védi, így például a magánbeszélgetés két ember között nem tartozik a hatókörébe. Ugyanakkor bizonyos cselekvéseket szólásnak tekintünk bár nem nyelvi természetűek: jelvények viselése, zászlók lengetése, egyes ruhák felöltése például ide tartozik: ez a kommunikatív cselekvések kategóriája.¹⁷

Eric Barendt szerint¹⁸ a kommunikatív cselekvések megvalósulásához szükséges, hogy a jelentés *legyen annyira pontos*, mint a neki megfelelő szóbeli megnyilvánulás lenne. Ugyancsak

¹⁶ Katharine GELBER: *Speaking Back. The free speech versus hate speech debate*. Amsterdam, John Benjamins Publishing, 2002.

¹⁷ TÖRÖK Bernát: A közlések alkotmányos alapértéke a szólásszabadság magyar koncepciójában. Mit fed le a véleménynyilvánításhoz való jog hatálya? In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015.

¹⁸ Eric BARENDT: *Freedom of Speech*. Oxford, Oxford University Press, 2005. 2. kiad.

ő mondja, hogy az átlagember beszéde kiszorul a médiából (szemben a politikusokkal és celebritásokkal), ezért számára a véleménynyilvánítás bizonyos szimbólumok viseléséből, tömegtüntetéseken való részvételekből áll. A magatartást, viselkedést mégsem célszerű szerinte egy kalap alá venni a szólással. A legtöbb viselkedésünk egyben kommunikáció is, legalábbis van kommunikatív tartalma. Van valamilyen üzenete, társadalmi hatása, értelmezhetősége, s ennyiben „szólás”. Barendt példája az öngyilkos merénylő, aki tetteivel kifejezett kommunikatív politikai szándékot nyilvánít ki, mégsem eshet a szólásszabadság hatókörébe. Avégett, hogy a politikai merényletek, terrorista támadások nyilvánvaló politikai üzenetük ellenére se legyenek bevonhatóak a szólásszabadság jogkörébe, szükséges, hogy az erőszakos (violent) cselekmények szándékolt politikai üzenetüktől függetlenül kizárhatóak legyenek a védelemből.¹⁹

Itt az erőszakos cselekmény olyan cselekményre utal, amely más embernek (általában fizikai) kárt okoz. Szólással azonban ugyanez megtehető, hiszen számos olyan rágalmozási, becsületsértési ügy ismeretes, ahol a sértett fél fizikai valósága, egzisztenciája került veszélybe.²⁰ A kérdés az, hogy a szólásszabadság alkalmazandó garanciái a szóban forgó szólást valóban megvédik-e az állam fellépésével szemben. Amit hagyományosan kivonunk a szólásszabadság hatálya alól: a rágalmozás, a becsületsértés, a mások emberi méltóságának sérelmét, különösen közösségek elleni izgatás eseteit, a valótlan tényállításokat bizonyos esetekben, illetve kérdés, hogy, mikor írja elő a törvény a valóság bizonyításának lehetőségét.

Tóth J. Zoltán szerint „maga a tetteges becsületsértés” elnevezés is némileg félreérthető, hiszen „tettel” nem pedig „szóban” vagy „verbálisan” valósítja meg a deliktumot az, aki a becsület csorbítására alkalmas („egyéb”) cselekményt követ el. A különbség a magyar jog szerint az, hogy a tetteges becsületsértés esetén a tettnek a sértett teste ellen kell irányulnia, míg a verbális becsületsértésnél a cselekmény nem a sértett testét veszi célba.”²¹

A verbális becsületsértés esetről a szerző világosan megfogalmazza, hogy annak nincs szigorúan vett nyelvi mediális előfeltétele, a jogsértést más módon is megvalósítható:

„A verbális becsületsértés elkövethető szóban, írásban, képi ábrázolással, ha ezek alkalmasak a sértett becsületének csorbítására, és a tettes annak szándékával valósítja meg a magatartást (ugyanakkor e deliktum nem célzatos, és egyenes szándék sem szükségeltetik hozzá). A sértett becsületének csorbítására való alkalmasság azonban – objektív kategória lévén – nem a sértett szubjektív felfogásától, érzéseitől függ, hanem az általános társadalmi megítéléstől.”²²

¹⁹ Uo., 80.

²⁰ Mások finomabban fogalmazzak: „A nekünk nem tetsző beszéd védelme nem azt jelenti, hogy meg kell tanulnunk szeretni azt, vagy azt kell gondolnunk, hogy ez aztán tényleg jó dolog. Ha elutasítjuk is a szólást és a véleménynyilvánítást tiltó törvények hozatalát, ez még nem jelenti azt, hogy a szólás és a véleménynyilvánítás szükség-szerűen mentes a káros hatásoktól.” John Durham PETERS: *A mélység tornácán. A szólásszabadság és a liberális hagyomány*. Ford. FAZEKAS Katalin. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 23.

²¹ TÓTH J. Zoltán: A rágalmozás és a becsületsértés Magyarországon. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* 2. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 434.

²² Uo., 434.

Ugyanő azt is kifejti, hogy milyen esetben megengedett a valóság igazolása, és mikor nincs mód minderre:

„A valóság bizonyításának sikeressége a becsületsértés esetében is kizárja a bűnösség kimondását, azonban a valóság bizonyításának lehetősége még szűkebb körű, mint rágalalmazásnál, hiszen vélemények, nézetek, továbbá a becsület csorbítására alkalmas egyéb cselekmények és a fizikai tettlegesség bizonyítása fogalmilag nem lehetséges. [...] A valóság bizonyítása nem minden esetben megengedett: csakis akkor, ha a tény állítását, híresztelését, illetve az arra közvetlenül utaló kifejezés használatát a közérdek vagy bárkinek a jogos érdeke indokolta.”²³

3. A felelősség kérdése a beszédaktusokkal végrehajtott becsületsértések esetében

A Strasbourgban székelő Emberi Jogok Európai Bírósága 2016. február 2-i döntésében kimondta, hogy a korábbi magyar ítéletekkel sérült az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke, ami a kifejezés szabadságának gyakorlását garantálja, azaz nem lehet feltétlenül felelőssé tenni az online médiát a felhasználók által írt kommentek miatt. Az esemény kapcsán február tizedikén Bodolai László és Bodrogi Bea ügyvédek, a beadvány készítői, és Nádori Péter, az MTE volt elnöke, a Lapcom vezérigazgató-helyettese részvételével szakmai fórumra nyílt lehetőség, melyen magam is részt vettem.

A rendkívül izgalmas beszélgetésen, amelyen szerencsére a jogászok mellett több kollegát is láttam, kiderült, hogy a legbonyolultabb és legkevésbé szabályozott kérdés épp annak eldöntése, hogy egy adott komment esetében a szólásszabadság emberi joga vagy a jóhírnévhez való jog védelme élvez-e prioritást a becsületsértés ellenében. A strasbourgi ajánlás talán legfontosabb iránymutatásai a következők:

1. A tartalomszolgáltató nem minősül 100 százalékban felelősnek a cikkei alatt található kommentekért;
2. A bírói gyakorlat mindazonáltal valamiféle felelősséget igyekszik találni;
3. A kommentelő ellen ismeretlen tettes elleni feljelentést lehet tenni, de ez problematikus a névtelenség miatt. Az IP-címet nemzetközi szolgáltató (Google, Yahoo stb.) általában nem szokta kiadni, vagy nehezen megszerezhető. Gyakran előfordul az is, hogy kiderül, nem az IP-cím tulajdonosa kommentel, így a valódi ágens legtöbbször utolérhetetlen;
4. Ha egy magánszemély vagy cég kéri a szolgáltatót, hogy egy számára sértő kommentet távolítsa el, erre a szolgáltató ilyenkor általában rávehető. A szolgáltatóknak vannak jogi képviselőik, akik el tudják dönteni jó eséllyel, hogy egy adott tartalom perelhető-e, és ha felmerül ennek a gyanúja, akkor törlik a kérdéses tartalmat;
5. A szolgáltató maga nem kötelezhető arra, hogy folyamatosan monitorozza a kommenteket a jogsérelem vonatkozásában, ez hatalmas humán erőforrást bevonását jelentené például olyan gyűjtőoldalak esetében, mint az Index;

²³ Uo., 437.

6. Ugyanakkor számos bíró nem teljesen up-to-date az internetes kommunikációs világban; számunka külön képzések lennének szükségesek;
7. Végeredményben az az ajánlás, hogy a problematikus tartalmat az érintett jelentse a szolgáltatónak, aki kérésre (vizsgálat után) törölni fogja;
8. A számomra és kommunikációs szempontból a talán legérdekesebb dinamikáról is hosszasan volt szó. A webkettes felületek megjelenésekor a szólásszabadság megtestesítőjeként ünnepeltük a kommentelhető virtuális színteret, majd ez az öröm az évek múlásával erősen megkopott. A kerekasztal-beszélgetés szereplői a kurrens külföldi sajtóra is hivatkozva úgy látták, hogy ma már többségében a negatív aspektusok érvényesülnek az álnéven vívott kommentcsaták, lejárató kampányok formájában. Az egyik bíró különvéleményében egyébként hangot is adott annak a kétségének, hogy vajon az emberi jogok közé tartozik-e az, hogy névtelenül kommenteljünk a világhálón mások lejáratására alkalmas szövegeket, és az ő válasza inkább a „nem” fele hajlik.

A beszélgetés egyik leginkább megosztó felvetése az volt, hogy vajon hozzátartozik-e az emberi jogokhoz, hogy álnéven, tehát mindenféle felelősségvállalás kockázata nélkül nyilvánosan és néven nevezve például bűncselekményekkel vádoljunk más személyeket? A kérdéskörrel kapcsolatban én egyfelől egy konceptuális, másfelől egy komoly etikai problémát is látok.

Ami a konceptuális problémát illeti: az emberi jogok természetes személyeket védenek. Természetes személynek számíthat-e bármilyen értelemben valaki, akinek sem a tartózkodási helyét, sem a nevét, tehát a kilétét nem ismerjük? Szükséges-e a védelemhez az azonosíthatóság? Mint azt Görög Márta kifejti:

„A személy kifejezésnek kétféle jogi jelentése van. Egyrészt egy a priori érték, immanens tulajdonság, amely minden külső tényezőtől független, másrészt személyként értékelhető mindaz, amit a jog felruház azzal a lehetőséggel, hogy jogok és kötelezettségek alanya lehessen.”²⁴

Azonban ez a jog nem terjed ki azonos mértékben a jogi személyiséggel rendelkező kollektív ágensekre:

„Ha a személyiség jog védelmét helyezük előtérbe, akkor annak hordozójaként a természetes személy jelentkezik, a személyiségi jog a természetes személy sajátja, jogi személy még akkor sem lehet alanya, ha a jogi személyt egyes, személyiséggel bíró természetes személyek alkotják.”²⁵

A szerző külön kifejti, hogy a magyar jogban – például a francia gyakorlattól eltérően – a véleménynyilvánítás vagy az akként előadott más megszólalás is eredményezheti a jóhírnév sérelmét.

²⁴ GÖRÖG Márta: A személyiség védelme a becsület és a jóhírnév vonatkozásában. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – NAVRATYIL Zoltán (szerk.): *A személyiség és a média a polgári és büntetőjogban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 145.

²⁵ Uo., 148.

„A magyar felfogás szerint véleménynyilvánítás is eredményezheti a jóhírnév sérelmét, ha az közvetve vagy közvetlenül valótlan tényállítást tartalmaz, illetve kifejezőmódjában sértő, bántó vagy megálázó. A sértő ténykritikát a jóhírnév, a becsmérlő véleménykritikát a becsület védelme körében vizsgálják. A közlés kérdés formájában való megfogalmazásával, illetve a tényállítás véleménynyilvánítás látszatának keltésével sem dől meg a közlés jóhírnév sérelmeként való minősítése.”²⁶

Ami mármost az etikai problémát illeti, a következő kérdés tehető fel: helyrehozhatóak-e a becsületsértéssel, rágalmozással okozott sérelmek, melyek adott esetben egzisztenciákat tesznek tönkre, karrierlehetőségeket ásnak alá valódi értelemben? A károkozás mértéke ráadásul sokszor csak utólag derül ki:

„A kárnak és a károkozásnak sokféle formája van. A megszólalások és a közlések leggyakrabban nem közvetlenül, hanem közvetve okoznak ártalmat, amely csak azt követően merül fel, hogy az adott információt vagy gondolatot mások is felfogták – azok, akik képesek figyelmen kívül hagyni annak károkozásra irányuló szándékát vagy káros hatását. Ennek eredményeként az a kérdés, hogy a véleménynyilvánítás mikor esik a kárelv hatálya alá, szinte elkerülhetetlenül igényli az azzal kapcsolatos mérlegelést, hogy milyen valószínűséggel következik be konkrét ártalom az adott helyzetben.”²⁷

A becsületsértés, rágalmozás okozta károkkal és ezek taxonómiájával részletesen foglalkozik Paul Mitchell *The Making of the Modern Law of Defamation*²⁸ című munkájában, valamint – különösen a gyűlöletbeszéd témájában – sok kiváló összefoglaló munka látott napvilágot.²⁹

Nem csak jogi választ kell keresnünk, ki kell alakulnia egyfajta kommunikációs etikai konszenzusnak, amely – hasonlóan más szakmák etikai szervezeteihez – fel tud lépni a problémás ügyekben.

Ahogy arról Török Bernát is megemlékezik,

„az értékelés, mellyel egy közlést minősítünk, maga is többrétegű. Bár sokan minden ítéletet és megoldást a jogrendtől várnak, e tekintetben különösen fontos hangsúlyozni, hogy más mércéknek is lenniük kell. A nyilvánosan tett kijelentéseinkért erkölcsileg is helyt kell állnunk, és kulturális értelemben is meg kell tudnunk védeni őket. Morális és kulturális mércéink szerint egyaránt dönteniük kell a szólások értékességéről vagy értéktelenségéről, helyességéről vagy helytelenségéről, támogathatóságáról vagy elvetendőségéről.”³⁰

Ehhez a kommunikációtudomány részéről a fentiekén túl is tudunk javaslatokat megfogalmazni.

²⁶ Uo., 153.

²⁷ Perry KELLER: *Európai és nemzetközi médiajog. Liberális demokrácia, kereskedelem és az új média*. Ford. MÜLLER Ákos. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 49.

²⁸ Paul MITCHELL: *The Making of the Modern Law of Defamation*. Oxford, Hart Publishing, 2005.

²⁹ L. például Ishani MAITRA – Mary Kate MCGOWAN: *Hate & Harm. Controversies Over Free Speech*. Oxford, Oxford University Press, 2012.; illetve James WEINSTEIN: *Hate Speech, Pornography and the Radical Attack on Free Speech Doctrine*. Oxford, Westview Press, 1999.

³⁰ TÖRÖK i. m. (17. l.) 203.

4. Kommunikációelméleti és pragmatikai ajánlások

Ebben az ajánlásban pragmatikai maximákat fogalmazunk meg a közéleti kommunikáció számára annak érdekében, hogy a különféle kommunikációs színtereken zajló, a felek által racionálisnak tekintett vagy annak beállított diskurzusokat kommunikációs-etikai szempontból értékeljük, illetve az egyes vitákkal kapcsolatban ajánlásokat fogalmazzuk meg. Paul Grice a társalgás logikájának³¹ kutatása során bevallotta a *célirányos és racionális vitát* tartotta szem előtt. Másrészt azt is pontosan lehet tudni, hogy a konfliktuskezelés szempontjából – akár személyek, akár intézmények, akár kultúrák konfliktusáról legyen szó – alighanem a racionális vita a leginkább ajánlható módszer. Ajánlásunkat ezért úgy fogalmazzuk meg, hogy azok, alapvetően a grice-i maximák továbbgondolásaként, a közéleti kommunikáció színterein zajló racionális dialógusok etikai szempontú értékeléséhez adhassanak támpontokat.

Az etikaiság ebben az esetben azt is jelenti, hogy a maximák elfogadásának és alkalmazásának vannak előfeltételei is: ilyen előfeltétel például az, hogy az adott kommunikációs képlet szereplői a dialógusukat célirányosnak, racionálisnak tekintik, hogy a vita célja az igazság kiderítése, a vita érvelő jellegű, bizonyítékokon alapul. A kommunikátorok természetesen dönthetnek úgy, hogy az általuk művelt kommunikáció nem ilyen. Amennyiben azonban ilyennek tekintik a diskurzust, úgy a megfogalmazott maximák rájuk is alkalmazhatóak.

A grice-i maxamacsoportok alapján a közléseit kommunikáció értékelésénél az alábbi szempontokat vesszük figyelembe. A *mennyiség kategóriája* a nyújtandó információmennyiségre vonatkozik, s a következő kategóriák esnek hatálya alá:

1. Hozzájárulásod legyen a kívánt mértékben informatív (a társalgás pillanatnyi céljai szempontjából).
2. Hozzájárulásod ne legyen informatívabb, mint amennyire szükséges.

Mindkét maxima érvényesülését vagy sérülését a konkrét helyzetben lehet csak vizsgálni, és kérdéses, hogy egy adott vitaszituációban mi számít optimális információmennyiségnek. Etikai szempontból nyilvánvalóan és elsősorban a maximák betartására való törekvés az, ami elbírállható. Az információ mennyisége leginkább a preszuppozíciókkal, vagyis az előfeltevésekkel kapcsolatos, hiszen a kommunikációs helyzetekben sok esetben olyan vélekedéseket vagy premisszákat is birtoklunk, melyekről azt hisszük, hogy nyilvánvaló, így ki sem kell mondanunk őket. Másrészt vitapartnereinknek szintén tulajdonítunk olyan nézeteket is, melyeket ő maga nem kommunikált. Fontos tehát, hogy a racionális vita során törekedjünk csak azokra a kommunikátumokra koncentrálni, amelyek a kommunikációban ténylegesen is elhangzottak, közössé lettek téve.

A *minőség kategóriája* alá tartozik egy szupermaxima – „Próbáld hozzájárulásodat igazgá tenni” – s két további specifikus maxima:

1. Ne mondj olyasmit, amiről úgy hiszed, hogy hamis.
2. Ne mondj olyasmit, amire nézve nincs megfelelő evidenciád.

³¹ Paul GRICE: A társalgás logikája. In: PLÉH Csaba – SÍKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest, Osiris, 1997. 213–227.

Az első maxima tartalma evidensnek tűnik, a második esetében azonban nyilvánvaló, hogy az adott vita keretei döntik el, mi számít megfelelő evidenciának. Annyit mindenesetre valamennyi esetben elvárhatunk, hogy a racionális vitában részt vevő felek a logika szabályait kövessék, valamint ne induljanak ki hamis premisszákból. Amennyiben viszont egy premisszát már minden szereplő igazként fogadott el, azt ne próbálja később senki hamisként beállítani. Ezenkívül olyan érvelési sémák követése is indokolt, melyek nem tartoznak a formális logika hatókörébe, de a racionális vitához hozzátartoznak.

A *viszony (relevancia)* kategóriája egyetlen egy maximát érint, nevezetesen azt, hogy „Légy releváns”.

A relevancia elve elsősorban arra vonatkozik, hogy a racionális vitában részt vevő felek csak olyan érveket használjanak, amelyek az adott álláspont szempontjából relevánsak, ahhoz valóban kapcsolódnak. A relevancia elvének tipikus megsértése az ad hominem argumentum, melynek során a vitatkozó felek nem a partnereik álláspontját, hanem magát a személyt támadják. Hasonlóképp a relevancia elvének minősül a hamis analógiák alkalmazása, a szalmabábervelés, a felosztási hiba, az árnyékbokszolás, a témaváltás és több más informális logikai fallácia.

A *modor* kategóriája nem azzal kapcsolatos, hogy mit mondunk, hanem azzal, hogy *hogyan* mondjuk, amit mondunk. Grice egy szupermaximát sorol ide – „Légy érthető” –, valamint különböző maximákat, mint például:

1. Kerüld a kifejezés homályosságát.
2. Kerüld a kétértelműséget.
3. Légy tömör (kerüld a szükségtelen bőbeszédűséget).
4. Légy rendezett.

A modor kategóriájával kapcsolatos polemikus viták végigkísérik a filozófiatörténetet, elsősorban a retorika ellenében vagy védelmében megfogalmazott állítások formájában. A maxima megsértésekkor joggal feltételezhetjük ugyanis, hogy a beszélő célja nem az igazság keresése vagy egy megtalált igazság világos és egyértelmű felmutatása, hanem a hallgató befolyásolása, manipulálása vagy akár megtévesztése. Azt is szokásos dolog feltételezni, hogy a modor maximumainak megsértője talán nemcsak nem akarja, hanem nem is tudja érveit világosan, rendeztem és tömören kifejezni, mert az adott álláspont mellett nem léteznek ilyen érvek. Ugyanilyen, bár ritkábban hangsúlyozott feltétel az is, hogy a világosság és egyértelműség nem csak a beszélő saját kommunikátumára vonatkozik, hanem azt a kötelességet is magában foglalja, hogy ellenfél álláspontját is világosan és az elhangzottaknak megfelelően kell visszaadni.

Úgy gondoljuk, hogy a fenti pragmatikai megfontolások alkalmas kiegészítői lehetnek a jogi szabályozásnak, egyben nagy örömmel konstatáljuk, hogy a jogfilozófia nem pusztán a technológiai változásokra reagál rugalmasan, hanem az ezek következtében zajló kommunikációs változásokra is aktívan reflektál.